MAQSUD SHAYXZODA MEROSIDA INSONIYLIKNING ENG OLIY CHO‘QQILARI

Tog‘aymurodov Asqarali Abdumalik o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti
Qurilish muhandisligi fakulteti
Yo‘l muhandisligi(Temir yo‘llar qurilishi)YMTQ-1-24

Annotatsiya: Maqolada Maqsud Shayxzoda ijodiy merosida insoniylikning badiiy-falsafiy mazmuni tarixiy drama janri misolida o‘rganiladi. Xususan, “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” asarlaridagi vatanparvarlik, vijdon, adolat, ma’rifat, ilmga sadoqat va xalq oldidagi mas’uliyat masalalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-adabiy, qiyosiy-matniy va tavsifiy tahlil usullaridan foydalanilib, insoniylikning shaxsiy fazilatdan ijtimoiy burch darajasigacha bo‘lgan ko‘rinishlari yoritiladi. Tahlil natijasida Shayxzoda qahramonlarining ma’naviy yuksakligi mansab yoki kuch bilan emas, balki murakkab vaziyatda vijdoniga sodiq qolish, umumiy manfaatni ko‘zlash va haqiqatni himoya qilishga tayyorlik bilan belgilanishi asoslanadi. Maqolada, shuningdek, tarixiy obrazlarni bugungi yoshlar tarbiyasi, tanqidiy tafakkur va fuqarolik mas’uliyati bilan bog‘lab o‘qish imkoniyatlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Maqsud Shayxzoda, insoniylik, ma’naviyat, vatanparvarlik, adolat, vijdon, ma’rifat, tarixiy drama.

Kirish

Adabiyot inson va jamiyat hayotini badiiy idrok etish, insonning ichki olami, axloqiy tanlovi va tarix oldidagi mas’uliyatini anglashga yordam beradigan muhim ma’naviy hodisadir. Badiiy asar faqat voqealarni tasvirlamaydi; u o‘quvchini “inson qanday yashashi kerak?”, “haqiqat va manfaat to‘qnashganda qaysi mezon ustun bo‘lishi lozim?”, “shaxsning jamiyat oldidagi burchi nimadan iborat?” kabi savollar ustida o‘ylashga undaydi. Shu ma’noda Maqsud Shayxzoda ijodi o‘zbek adabiyotida tarixiy xotira, ma’rifat, vatanparvarlik va insoniylik tushunchalarini bir-biriga bog‘lab talqin qiladigan muhim badiiy manbadir.

Maqsud Shayxzoda o‘zbek adabiyotining shoir, dramaturg, tarjimon va adabiyotshunos sifatida tanilgan namoyandalaridan biridir. Uning ijodida tarixiy shaxslar obrazi orqali millatning ma’naviy tajribasi, insonning axloqiy mustaqilligi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan qadriyatlar yoritiladi. Adabiyotshunoslikda uning “Jaloliddin Manguberdi” hamda “Mirzo Ulug‘bek” dramalari tarixiy shaxslarni badiiy talqin qilish, tarixiy xotira va ma’naviy g‘oyalarni uyg‘unlashtirish nuqtayi nazaridan o‘rganilgan [1; 2].

Mavzuning dolzarbligi bugungi davrda ham insoniylik tushunchasini kengroq anglash zarurati bilan belgilanadi. Insonparvarlik faqat shaxsiy muloyimlik yoki boshqalarga achinish emas; u adolatni qo‘llab-quvvatlash, bilimni qadrlash, jamoat manfaatiga befarq bo‘lmaslik va qiyin vaziyatda ham vijdon mezonini saqlashni anglatadi. Shayxzoda qahramonlari aynan shunday sinovlar ichida tasvirlanadi. Ular hokimiyat, xalq taqdiri, ilm, e’tiqod va shaxsiy tuyg‘ular o‘rtasida murakkab tanlovlar qiladi.

Maqolaning maqsadi — Maqsud Shayxzoda merosida insoniylikning eng yuksak ko‘rinishlarini aniqlash, ularning badiiy ifoda vositalarini tahlil qilish va bugungi ma’naviy tarbiya bilan aloqasini ko‘rsatish. Ushbu maqsad doirasida quyidagi vazifalar belgilandi: insoniylikning adabiy-estetik mazmunini izohlash; “Jaloliddin Manguberdi” dramasida vatanparvarlik va ijtimoiy burchni tahlil qilish; “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasida ilm-ma’rifat va vijdon masalalarini ochish; ikki asardagi umumiy va farqli jihatlarni qiyoslash; badiiy konflikt hamda nutqning g‘oyaviy vazifasini ko‘rsatish.

Tadqiqot obyekti — Maqsud Shayxzodaning tarixiy-dramatik merosi. Tadqiqot predmeti — mazkur asarlarda insoniylik, axloqiy jasorat, vatanparvarlik va ma’rifatning badiiy talqini. Ishda tarixiy-adabiy, qiyosiy-matniy va tavsifiy tahlil usullaridan foydalanildi. Maqolaning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, undagi kuzatishlar adabiyot mashg‘ulotlari, ilmiy to‘garaklar va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda qo‘llanishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili

Maqsud Shayxzoda merosiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda adibning tarixiy obraz yaratish mahorati, adabiy muhitdagi o‘rni va asarlarining g‘oyaviy yo‘nalishi turli jihatlardan yoritilgan. Bahodir Karimning Shayxzoda ijodining yangicha talqinlariga bag‘ishlangan maqolasida adibning tarixiy shaxslar, jumladan, Mirzo Ulug‘bek va Jaloliddin Manguberdi obrazlari ustida olib borgan badiiy izlanishlari hamda merosining adabiyotshunoslikdagi talqinlari ko‘rib chiqiladi [1]. Bu yondashuv tarixiy obrazlarni tayyor tarixiy ma’lumotning takrori emas, balki ijodkor tafakkuri orqali qayta anglangan badiiy hodisa sifatida o‘rganishga yo‘l ochadi.

Ruxshona Olimovaning Shayxzoda dramatik asarlaridagi emotsional-ekspressivlikka bag‘ishlangan tadqiqotida “Mirzo Ulug‘bek” va “Jaloliddin Manguberdi” dramalarida qahramonlar kechinmalari, dramatik ziddiyat va badiiy nutq vositalarining ahamiyati qayd etiladi [2]. Ushbu nuqtayi nazar insoniylik masalasini tahlil qilishda muhim: axloqiy g‘oya faqat muallif fikrida emas, balki obrazning nutqi, ruhiy holati, qarori va boshqa qahramonlar bilan munosabatida ham namoyon bo‘ladi.

Shayxzodaning “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” asarlari tarixiy mavzuni milliy va umuminsoniy masalalar bilan bog‘laydi. Birinchi

dramada yurt ozodligi, jasorat, sadoqat va siyosiy mas’uliyat masalalari ko‘tarilsa, ikkinchisida ilm, ma’rifat, hokimiyat va vijdon o‘rtasidagi murakkab munosabatlar diqqat markaziga chiqadi. Ushbu ikki yo‘nalish insoniylikning bir-birini to‘ldiradigan ikki ko‘rinishini — faol himoya va ma’rifiy xizmatni — ko‘rishga imkon beradi.

Adabiyot nazariyasida badiiy obraz, konflikt va dramatik nutq muallifning g‘oyaviy-estetik maqsadini yuzaga chiqaruvchi asosiy vositalardan hisoblanadi [3]. Shuning uchun mazkur maqolada asarlarning syujeti qayta bayon etilishi bilan cheklanilmaydi; qahramonlarning axloqiy tanlovi, konfliktning ma’naviy mazmuni va tarixiy obrazning zamonaviy o‘quvchiga ta’siri tahlil qilinadi. Ushbu maqola mavjud izlanishlarni davom ettirgan holda, insoniylik tushunchasini vatanparvarlik, ma’rifat va vijdon bilan yagona tahliliy doirada bog‘lashga intiladi.

1. Insoniylik tushunchasining badiiy-falsafiy mazmuni

Insoniylik ko‘p qatlamli axloqiy tushuncha bo‘lib, unda mehr-shafqat, adolat, vijdon, sadoqat, mas’uliyat va boshqalarning qadr-qimmatini tan olish kabi fazilatlar mujassam. Uning mohiyati insonning faqat o‘z manfaatini ko‘zlamasdan, atrofdagilar va jamiyat oldidagi burchini ham his qilishida namoyon bo‘ladi. Badiiy adabiyotda insoniylik ko‘pincha qahramonning og‘ir vaziyatdagi qarori orqali ochiladi: u qulay yo‘lni tanlaydimi yoki to‘g‘ri deb bilgan yo‘lida turadimi? O‘z manfaatini himoya qiladimi yoki boshqalarning taqdiri uchun mas’uliyatni zimmasiga oladimi?

Shayxzoda ijodida insoniylikni uchta asosiy darajada kuzatish mumkin. Birinchi daraja — shaxsiy axloq, ya’ni vijdon, rostgo‘ylik, va’daga sodiqlik va inson sha’nini hurmat qilish. Ikkinchi daraja — ijtimoiy mas’uliyat, ya’ni xalq taqdiri, yurt tinchligi va adolat masalalariga befarq bo‘lmaslik. Uchinchi daraja — ma’rifiy mas’uliyat: bilimni rivojlantirish, tafakkur erkinligini qadrlash va jaholatga qarshi turish. Bu darajalar o‘zaro bog‘langan bo‘lib, qahramonning ma’naviy qiyofasi ularning uyg‘unligida shakllanadi.

Insoniylikning oliy cho‘qqisi har doim ham g‘alaba yoki tashqi muvaffaqiyat bilan o‘lchanmaydi. Ba’zan inson to‘g‘ri yo‘lni tanlagani uchun mag‘lubiyatga, ayriliqqa yoki fojiali oqibatlarga duch kelishi mumkin. Bunday vaziyatda qahramonning ma’naviy buyukligi natijadan ko‘ra, uning tanlovi va ichki sadoqatida namoyon bo‘ladi. Shayxzoda tarixiy dramalarida aynan shu masalani ko‘taradi: tarixiy shaxsning qadr-qimmati uning hokimiyati yoki kuchida emas, qanday qadriyatlarni himoya qilganida ko‘rinadi.

Bu yondashuv insoniylikni mavhum tushunchadan aniq hayotiy mezonga aylantiradi. Mehribonlik adolat bilan, jasorat mas’uliyat bilan, ilm esa axloqiy maqsad bilan birlashgandagina to‘laqonli ma’no kasb etadi. Shayxzoda

qahramonlari shu uyg‘unlikka intiladi va o‘quvchini o‘zining kundalik qarorlari haqida ham o‘ylashga undaydi.

2. “Jaloliddin Manguberdi” dramasida vatanparvarlik va fidoyilik

“Jaloliddin Manguberdi” dramasida tarixiy qahramon obrazi yurt ozodligi va xalq taqdiri bilan uzviy bog‘langan. Asardagi tarixiy muhit tashqi xavf, siyosiy beqarorlik va ichki kelishmovchiliklar bilan belgilanadi. Bunday vaziyatda insonning asl qiyofasi uning xavfga munosabati, burchni anglash darajasi va umumiy maqsadga sodiqligi orqali ochiladi. Jaloliddin obrazi yurtni himoya qilishni shaxsiy mavqe yoki shuhrat masalasi emas, balki xalqning sha’ni va kelajagi bilan bog‘liq vazifa sifatida anglatadi.

Shayxzoda talqinida vatanparvarlik quruq da’vo yoki balandparvoz so‘zlar bilan cheklanmaydi. U amaliy harakat, qat’iyat va mas’uliyat orqali namoyon bo‘ladi. Jaloliddinning ma’naviy qiyofasi yurt boshiga kulfat tushgan paytda vazifadan qochmasligi, xavf oldida o‘zini yo‘qotmasligi va xalq manfaatini ustun qo‘yishga intilishi bilan belgilanadi. Shu jihatdan vatanparvarlik insoniylikning ijtimoiy shakli sifatida ko‘rinadi: qahramon o‘zidan tashqaridagi insonlar taqdiri uchun ham javobgarlikni his qiladi.

Drama ziddiyatlarining muhim tomoni — sadoqat va manfaatparastlikning qarama-qarshi qo‘yilishidir. Umumiy xavf kuchayganida ayrim kishilar shaxsiy xavfsizlikni yoki mavqeini saqlashni ustun ko‘rishi mumkin. Bunday tanlov umumiy maqsadga putur yetkazadi. Jaloliddin obrazi esa mas’uliyatni zimmasiga olish, qat’iyat ko‘rsatish va qiyinchilikka qaramay kurashni davom ettirish bilan ajralib turadi. Muallif shu qarama-qarshilik orqali insonning axloqiy qiyofasi tinch va qulay sharoitda emas, balki sinov paytida ravshanlashishini ko‘rsatadi.

Jaloliddin faqat jangovar jasorat timsoli sifatida talqin qilinmasligi kerak. Uning badiiy qiyofasida iztirob, insoniy tuyg‘ular va og‘ir qarorlarning salmog‘i ham mavjud. Qahramonning shaxsiy kechinmalari uni hissiz afsonaviy timsolga aylanishdan saqlaydi. Aksincha, aynan insoniy dardni his qilgan holda burchni tanlashi uning ma’naviy kuchini ko‘rsatadi. Insoniylikning oliy shakli shaxsiy og‘riqni inkor etish emas, balki shu og‘riqqa qaramay ezgu maqsadga sodiq qolishdir.

Asar bugungi o‘quvchi uchun ham muhim xulosa beradi. Vatanparvarlik faqat tarixiy janglar bilan bog‘liq emas. U o‘z ishini halol bajarish, jamoat mulkiga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish, qonun va adolatni hurmat qilish, jamiyat muammolariga befarq qaramaslik kabi kundalik amallarda ham ko‘rinadi. Jaloliddin obrazi yoshlarni tarixiy xotirani qadrlash, erkinlikning mas’uliyatini anglash va umumiy manfaat yo‘lida faol bo‘lishga undaydi.

3. “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasida ilm-ma’rifat va vijdon

“Mirzo Ulug‘bek” tragediyasida insoniylikning boshqa bir yuksak ko‘rinishi — ilmga sadoqat va ma’rifatni asrash masalasi yetakchi o‘rin egallaydi. Ulug‘bek tarixiy xotirada davlat arbobi va olim sifatida tanilgan. Shayxzoda yaratgan badiiy obrazda hukmdorlik vazifasi bilan ilmiy tafakkurga sadoqat o‘rtasidagi murakkablik seziladi. Siyosiy hokimiyat o‘ziga xos talab va ziddiyatlarni yuzaga chiqarsa, ilm haqiqatni izlash, kuzatish, fikrlash va bilimni avlodlarga yetkazish bilan bog‘liqdir.

Ulug‘bekning ma’rifatparvarligi bilimni shaxsiy shuhrat vositasi sifatida emas, balki inson tafakkurining yuksalishiga xizmat qiladigan qadriyat sifatida tushunish imkonini beradi. Ilmga hurmat — haqiqatni izlashga, dalilga tayanishga va bilmagan narsani anglashga tayyor bo‘lishdir. Bunday munosabat insoniylikning muhim shartidir, chunki jaholat ko‘pincha qo‘rquv, tor manfaat va murosasizlikni kuchaytiradi; bilim esa dunyoqarashni kengaytirib, insonni mas’uliyatli xulosaga olib keladi.

Tragediyadagi fojiaviylik faqat bir tarixiy shaxsning taqdiri bilan cheklanmaydi. U ma’rifat va jaholat, uzoqni ko‘ra bilish va tor manfaat, haqiqat va hokimiyatga intilish o‘rtasidagi to‘qnashuvni ham ifodalaydi. Ulug‘bekning ma’naviy iztirobi o‘quvchini jamiyat bilimli insonni qadrlamaganida qanday yo‘qotishlar yuz berishi mumkinligi haqida o‘ylashga undaydi. Shu tariqa tarixiy voqea umuminsoniy mazmun kasb etadi.

Ulug‘bek obrazi insoniylik va ilmning o‘zaro aloqasini ko‘rsatadi. Bilimning o‘zi yetarli emas; u inson manfaatiga, taraqqiyotga va haqiqatni anglashga xizmat qilishi kerak. Shu sababli ma’rifatparvarlik ham axloqiy mas’uliyatni talab qiladi. Olimning ilmga sadoqati o‘z davridan tashqariga chiqib, kelajak avlodlar uchun ham ahamiyatli bo‘lgan merosni asrashga intilishida ko‘rinadi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida Ulug‘bek timsoli tanqidiy tafakkur, dalilni tekshirish va bilimni mas’uliyat bilan qo‘llash zarurligini eslatadi. Axborot ko‘pligi sharoitida inson har qanday ma’lumotni tekshirmasdan qabul qilmasligi, turli qarashlarni tahlil qilishi va fikrini asoslay olishi lozim. Bularning barchasi ma’rifatning amaliy ko‘rinishlaridir. Demak, Ulug‘bekning badiiy qiyofasi ilmni faqat tarixiy yutuq sifatida emas, balki bugungi inson uchun axloqiy yo‘l-yo‘riq sifatida ham anglashga yordam beradi.

4. Ikki qahramonning mushtarak ma’naviy mezonlari

Jaloliddin Manguberdi va Mirzo Ulug‘bek turli tarixiy sharoitda yashagan, turlicha vazifalarni bajargan shaxslardir. Birinchi obrazda yurtni himoya qilish, siyosiy-ijtimoiy jasorat va fidoyilik ko‘proq namoyon bo‘lsa, ikkinchisida ilm-fan, tafakkur va ma’rifatga sadoqat oldinga chiqadi. Biroq Shayxzoda yaratgan badiiy talqinlarda ularni birlashtiradigan axloqiy asoslar mavjud:

shaxsiy manfaatdan yuksak turish, o‘z e’tiqodini saqlash, mas’uliyatdan qochmaslik va kelajak oldidagi burchni anglash.

Birinchi mushtarak jihat — umumiy manfaatga sadoqat. Jaloliddin yurt va xalq taqdirini, Ulug‘bek esa ilmiy-ma’rifiy merosni o‘zidan kattaroq maqsad sifatida qabul qiladi. Ikkinchi jihat — ichki mustaqillik. Har ikki qahramon tashqi bosim va qarama-qarshi manfaatlar sharoitida o‘z qadriyatlarini saqlashga intiladi. Uchinchi jihat — axloqiy tanlovning murakkabligi. Ularning yo‘li yengil emas; ma’naviy qat’iyat ko‘pincha iztirob va yo‘qotish bilan yonma-yon keladi.

Shu bilan birga, ikki obrazning badiiy vazifasi bir xil emas. Jaloliddinning insoniyligi faol qarshilik, himoya va jasorat orqali namoyon bo‘ladi. Ulug‘bekning insoniyligi esa ilmiy izlanish, tafakkur va ma’rifatni asrash orqali ifodalanadi. Bu farq Shayxzoda insoniylikni yagona qolipda tasvirlamasligini ko‘rsatadi. Insoniylik turli tarixiy sharoitlarda turlicha shakl olishi mumkin, ammo uning negizida vijdon, adolat va inson qadrini tan olish yotadi.

Har ikki asarda fojiaviylik muhim estetik vazifa bajaradi. Qahramonlarning ezgu maqsadi doimo oson g‘alaba bilan yakunlanmaydi. Bunday yechim o‘quvchini faqat natijaga qarab baho berishdan saqlaydi va axloqiy tanlovning o‘ziga e’tibor qaratadi. Insonning yuksakligi hamma narsani yengishida emas, balki sinov qarshisida ma’naviy tayanchini yo‘qotmasligida ko‘rinishi mumkin. Shu jihatdan Shayxzoda qahramonlari insoniylikning fojiaviy, ammo ta’sirchan timsollaridir.

5. Dramatik konflikt, nutq va badiiy ifoda

Shayxzodaning tarixiy dramalarida insoniylik g‘oyasi faqat bevosita bayon etilgan fikrlar orqali emas, balki dramatik konflikt, qahramonlar nutqi, qarama-qarshi pozitsiyalar va voqealar rivoji orqali ochiladi. Konflikt obrazning yashirin sifatlarini yuzaga chiqaradi: qahramon bosim ostida qolganida uning e’tiqodi, qo‘rquvi, sadoqati yoki manfaatparastligi ayon bo‘ladi. Shu sababli tarixiy drama axloqiy masalalarni muhokama qilish uchun qulay janriy imkoniyat yaratadi.

Dramatik nutq qahramonning dunyoqarashi va ichki holatini ifodalash bilan birga, asarning g‘oyaviy yo‘nalishini ham kuchaytiradi. Qahramonlar o‘rtasidagi bahslar orqali adolat, hokimiyat, ilm va burch haqida turli qarashlar to‘qnashadi. Emotsional-ekspressiv vositalar, ritorik savollar va obrazli ifodalar esa ruhiy ziddiyatni kuchaytirib, o‘quvchining voqealarga hissiy va aqliy munosabatini faollashtiradi [2].

Tarixiy muhitning badiiy talqini ham muhimdir. Muallif tarixiy shaxsni o‘tmishdan olingan tayyor timsol sifatida emas, balki muayyan axloqiy muammolarni ifodalovchi xarakter sifatida gavdalantiradi. Bunda tarixiy fakt va badiiy talqin o‘rtasidagi farqni hisobga olish lozim: drama tarixiy

manbaning o‘rnini bosmaydi, lekin tarixiy shaxsning ma’naviy mazmunini badiiy vositalar orqali chuqurroq his etishga imkon beradi.

Shayxzoda dramaturgiyasining kuchi shundaki, u o‘quvchiga tayyor hukmni majburan singdirishdan ko‘ra, mustaqil mushohada uchun vaziyat yaratadi. Qahramonlarning qarorlari va taqdiri orqali “kuch adolatni anglatadimi?”, “ilmni qadrlamagan jamiyat nimalarni yo‘qotadi?”, “umumiy manfaat shaxsiy manfaatdan qachon ustun bo‘lishi kerak?” kabi savollar yuzaga keladi. Bunday savollar asarning tarbiyaviy imkoniyatini kengaytiradi.

6. Shayxzoda merosining bugungi tarbiyaviy ahamiyati

Maqsud Shayxzoda asarlarining bugungi ahamiyati tarixiy qahramonlarni ulug‘lash bilangina belgilanmaydi. Muhimi, ularning tajribasi orqali zamonaviy inson uchun zarur bo‘lgan qadriyatlarni anglash mumkin. Jaloliddin obrazi mas’uliyat, jasorat va jamiyatga daxldorlikni eslatsa, Ulug‘bek obrazi bilimga hurmat, tanqidiy tafakkur va haqiqatga sadoqatni targ‘ib etadi. Bu qadriyatlar ta’lim, kasbiy faoliyat va fuqarolik hayotida ham muhimdir.

Yoshlar tarbiyasida insoniylikni faqat nasihat orqali shakllantirish yetarli emas. Badiiy asar qahramonlari bilan bog‘liq vaziyatlarni tahlil qilish, ularning tanlovini muhokama etish, muqobil qarorlarni tasavvur qilish va dalillar bilan fikr bildirish samarali usul bo‘la oladi. Masalan, o‘quvchilardan Jaloliddinning qarorini umumiy manfaat nuqtayi nazaridan baholash yoki Ulug‘bekning ilmga munosabatini bugungi ta’lim bilan qiyoslash so‘ralishi mumkin. Bu usul o‘quvchini matnni tushunishdan tashqari, axloqiy xulosa chiqarishga ham o‘rgatadi.

Asarlar tarixiy xotira va milliy o‘zlikni anglashga ham xizmat qiladi. Tarixiy xotira o‘tmish bilan faxrlanishdan iborat emas; u o‘tmish tajribasini xolis o‘rganish, murakkab vaziyatlardan saboq olish va kelajak uchun mas’uliyatni his qilishni ham o‘z ichiga oladi. Shayxzoda yaratgan obrazlar tarixni bugungi kun bilan bog‘laydi, chunki adolat, ma’rifat va inson qadr-qimmati masalalari davrlar o‘zgarsa-da, o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi.

Shuningdek, Shayxzoda merosi turli kasb egalari uchun ham ma’naviy mezonlarni eslatadi. O‘qituvchi bilimni halol yetkazishi, rahbar adolatli qaror chiqarishi, talaba mustaqil fikrlashi, fuqaro esa jamiyat hayotiga befarq bo‘lmasligi kerak. Bu fazilatlarning har biri insoniylikning amaliy ko‘rinishidir. Demak, adib merosi faqat adabiyot tarixining bir qismi emas, balki bugungi axloqiy va fuqarolik tarbiyasi uchun ham muhim manbadir.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Tahlil natijasida Maqsud Shayxzoda merosida insoniylikning bir-birini to‘ldiruvchi to‘rtta asosiy ko‘rinishi aniqlanadi. Birinchisi — vatanparvarlik va jamoat oldidagi burch; bu “Jaloliddin Manguberdi” dramasida yaqqol ko‘rinadi. Ikkinchisi — ilm-ma’rifatga sadoqat; u “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasining

muhim g‘oyaviy yo‘nalishidir. Uchinchisi — vijdon va axloqiy mustaqillik; qahramonlar qarama-qarshi manfaatlar ta’sirida ham o‘z e’tiqodini saqlashga intiladi. To‘rtinchisi — kelajak oldidagi mas’uliyat; tarixiy shaxslar tajribasi keyingi avlodlarning ma’naviy qarashlarini boyitadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Shayxzoda uchun insoniylik passiv mehribonlik bilan cheklanmaydi. U faol pozitsiya, ya’ni ezgulikni himoya qilish, bilimni qadrlash, adolatga intilish va boshqalarning taqdiriga mas’uliyat bilan qarashni ham talab etadi. Jaloliddin va Ulug‘bekning vazifalari turlicha bo‘lsa-da, har ikki obrazda shaxsiy manfaatdan yuksak turadigan maqsadga sadoqat bor. Shu jihatdan insoniylik asarlarda shaxsiy fazilat va ijtimoiy qadriyatni birlashtiruvchi mezon sifatida namoyon bo‘ladi.

Natijalarni baholashda tarixiy shaxs va badiiy obrazni aynanlashtirmaslik zarur. Dramaturg tarixiy materialni estetik maqsad, dramatik konflikt va davrning adabiy qarashlari asosida qayta talqin qiladi. Shuning uchun maqoladagi xulosalar, avvalo, Shayxzodaning badiiy talqiniga taalluqlidir; ular tarixiy shaxslarning hayoti haqida barcha tafsilotlarni qamrab oluvchi biografik hukm sifatida qabul qilinmasligi lozim. Bu metodologik farq asarlarni ilmiy xolislik bilan tahlil qilishga yordam beradi.

Amaliy mashg‘ulotlarda ushbu natijalardan foydalanish uchun asardagi muhim konfliktlarni ajratish, qahramonlar qarorini matn asosida dalillash, tarixiy voqelik va badiiy talqinni farqlash hamda zamonaviy hayot bilan qiyoslash tavsiya etiladi. Bunday ish usuli o‘quvchida matnni chuqur o‘qish, mustaqil fikr bildirish va qadriyatlarni ongli ravishda baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa

Maqsud Shayxzoda ijodiy merosi insoniylikni ko‘p qirrali ma’naviy hodisa sifatida talqin etadi. Uning tarixiy dramalarida insonning haqiqiy yuksakligi mansab, kuch yoki shuhrat bilan emas, vijdoniga sodiqlik, xalq oldidagi mas’uliyat, adolatni himoya qilish va ma’rifatga munosabat orqali belgilanadi. Shu bois adib qahramonlari tarixiy shaxslar bo‘lish bilan birga, umuminsoniy axloqiy mezonlarni ifodalovchi badiiy timsollar hamdir.

“Jaloliddin Manguberdi” dramasida insoniylik yurt ozodligi, jasorat, sadoqat va umumiy burch bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasida esa ilmga intilish, tafakkur erkinligi va ma’rifatni asrash insoniy kamolotning muhim sharti sifatida talqin qilinadi. Har ikki asarda qahramonlarning ma’naviy qat’iyati murakkab sinovlar orqali ochiladi; bu esa insoniylikni shunchaki ezgu niyat emas, balki amalda himoya qilinishi lozim bo‘lgan qadriyat sifatida ko‘rsatadi.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shuki, insoniylikning eng oliy cho‘qqisi — o‘zidan kattaroq maqsadni anglash, haqiqat va adolatga sodiq qolish hamda

boshqa insonlarning taqdiriga daxldorlikni his etishdir. Shayxzoda merosida vatanparvarlik va ma’rifat bir-biriga qarama-qarshi emas, balki jamiyatni ma’naviy yuksaltiradigan ikki yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Biri yurt va xalq sha’nini himoya qilishga, ikkinchisi esa tafakkur va bilimni asrashga xizmat qiladi.

Adib asarlarining bugungi ahamiyati yoshlarni tarixiy xotirani qadrlash, ilmga intilish, adolatni hurmat qilish va ijtimoiy mas’uliyatni his etishga undashidadir. Shu ma’noda Shayxzoda ijodi o‘tmish haqida hikoya qiluvchi adabiy meros bo‘lish bilan birga, bugungi insonning axloqiy tanlovlarini yorituvchi ma’naviy maktab hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karim, B. Maqsud Shayxzoda ijodining yangicha talqinlariga doir. // Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq. 2023. № 2. B. 14–19. https://dergipark.org.tr/en/pub/cljournal/article/1487513
2. Olimova, R. Maqsud Shayxzoda dramatik asarlaridagi emotsional-ekspressivlikning o‘rni. // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. 2025. Vol. 5, No. 5. B. 106–109. https://www.in-academy.uz/index.php/EJSSPC/article/view/8313
3. Quronov, D. Adabiyotshunoslik asoslari. — Toshkent: Fan, 2008.
4. Shayxzoda, M. Jaloliddin Manguberdi. — Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1973.
6. Shayxzoda, M. Mirzo Ulug‘bek. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1970.
7. Karimov, N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
8. Eshpo‘latov, B. Maqsud Shayxzodaning adabiy merosi. // Tadqiqotlar jahon ilmiy-metodik jurnali. https://scientific-jl.org/tad/article/download/3475/3391/6770